

SÜRGÜN BİR KALEM SAHİBİNİN ELİNDEN TUTMAK

A Pen Holder to Hold The Hands of Relegation

Abdullah ACEHAN*

Özet: Şimdiye kadar sürgün deyince hep sürgünün menfi yani kötü taraflarından bahsedildi. Şimdi burada daha öncekilerden farklı olarak sürgün edilen kişiye yani menfiye yapılan yardımlar üzerinde duruldu. 19. yüzyıldan 20. yüzyılın ilk yarısına kadar olan zaman dilimi içerisinde kalem sahibi menfi kişilerden ve bu kişilerin karşılaştıkları yardımlar anlatıldı. Bu yardımların ne şekilde yapıldığı, nasıl yardım edildiği ve yapılan yardım karşılığında yardımı alan menfinin tavrı hakkında bilgi verildi. Çalışmada menfilere en çok yardım eden kişiler olarak ilk sıralarda yer alan Kıbrıslı Mehmet Kamil Paşa, Recep Paşa, Halil Rifat Paşa ve Nazım Paşa üzerinde duruldu. Özellikle bu kişilerden bahsedilmesinin sebebi adı verilen bu yöneticilerin, mahiyetindeki sürgünlere diğer idarecilerden farklı olarak yardım etmiş olmalarıdır. Eğer varsa yardım eden idarecilerin bu yardımları karşılığında karşılaştıkları bir güçlük, yaşadıkları kötü bir olay veya muhatap oldukları bir muamele varsa onlardan da bahsedildi. Çalışmanın son bölümünde de hazırlarken faydalandığımız kaynaklar alfabetik olarak sıralandı.

Anahtar sözcükler: Edebiyat, sürgün, Refik Halit, Zekeriya Sertel, Cevat Şakir, Namık Kemal, Şair Eşref

Abstract: So far, so bad negative sides of exile exile deyince always mentioned. Now here is different than its predecessors had been exiled as a person focused on the contribution made to the exile. 19. 20th century The first mid-century, the time from the negative people in the pen holder, and aid those faced by people described. This is the way of aid, how to help in exchange for aid and assistance has been given information about the attitude of the exile. In the study, those exiles to help the most top-ranked Cypriot Mehmet Kamil Pasha Recep Pasha, Halil Rifat Pasha and focused on Nazim Pasha. Especially because the people who called the mention of these managers, administrators, unlike other exiles helped that they are attributable. If there is a difficulty faced by helping administrators in exchange for this aid, their ill-treatment if you have an event or an addressee that is mentioned in them. Utilizing resources in the last part of the study, preparing Sorted alphabetically.

Keywords: Literature, exile, Refik Halit, Zekeriya Sertel, Cevat Şakir, Namık Kemal, Poet Eşref

* Yrd.Doç.Dr.-, Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,Kütahya.

Giriş:

Şimdiye kadar genellikle sürgünün kişiye verdiği zararlardan, yaşattığı zorluk ve sıkıntılardan bahsedildi. Belki de bu çalışmada istisnai bir durum olarak kalem sahibi bir sürgüne yardım eden, onun elinden tutan kişilerden bahsedeceğiz. Menfaya düşmüş kişiye yani sürgüne, yardım etmek denildiğinde tespit edebildiğimiz kişilerin sayısı pek sınırlı kalmıştır. Ortalama bir hesaplamayla menfiye yardım eden kişi sayısının iki elin parmaklarını geçmeyen bir rakama ulaştığını görülür. Sürgüne yardım eden meslek gruplarına baktığımızda bugünkü adıyla valiler geçmişteki adıyla mutasarrıflar ilk sırada yer almaktadır. Zaten bu çalışmanın sonunda ele alacağımız dört kişiden üç tanesi valilik görevinde bulunmuş kişilerdir. Yardım eden kişi sıralamasında validen sonra ikamet memur edilen yerin en yetkili askeri makamı ikinci sırada gelmektedir. Bu sıralamayı uzattığımızda kolluk kuvvetleri (Komiser gibi), aydınlar, yöre halkı hatta Yılmaz Güney örneğinde olduğu gibi kabadayılar dahi yardım eden kişiler arasında yer almaktadır. Bu saydığımız şahısların yardımları aleni olarak görülen ve hissedilen yardımlardır. Bir de İzmirli Tahir Kenan örneğinde olduğu gibi kendisinin göstermeden yardım edenler de vardır.

Yardım eden insan sayısı veya makam kadar yardım şekilleri de çok enteresandır. Mesela Kemal Sülker Okur, sürgün edildiği Tokat'ın valisi İzzetin Çağlar'ın yardımıyla Tokat Tekel Başmüdürlüğü'nde iş bulur. (Sülker,1986,170). Daha sonra Zekeriya Sertel, Şeyh Sait isyanının çıktığı günlerde Cevat Şakir'in Hüseyin Kenan müstearıyla Resimli Hafta'nın Nisan 1925 tarihli sayısında "Hapishanede İdama Mahkum Olanlar Bile Bile Asılmaya Nasıl Giderler" isimli yazısı yüzünden Çorum'a sürgün gönderilir.(Kabağağaçlı,1925,6). Zekeriya, Sinop valisinin yardımıyla orada hem ev kiralar hem de ailesini yanına alır. (Borak,1982,71). Başka bir mutasarrıf yardımı da Menapirzade Nuri'nin başına gelir. Akka mutasarrıfı Ahmet Bey, menfisi Nuri Bey'in İstanbul'dan yardıma muhtaç durumdaki ailesini Akka'ya getirmesine müsaade eder. (Tevfik,2006,548). Namık Kemal de menfasında mutasarrıftan destek görmüştür. İkinci sürgün yeri olan Magosa'da Ada'nın mutasarrıfı Veys Paşa ve Veys Paşa'nın oğlu Zeynelabidin Reşit'in yardımları sayesinde kale içinde yaşamaktan kurtulup Magosa'da ev kiralar. (Dürüst,1981,4). Sürgünde en çok yardım gören herhalde Refik Halit'tir. Belki de bu kadar çok yardım edilmesinin sebebi diğer menfilerden farklı olarak birkaç defa sürgünü yaşamış olmasıdır. Refik Halit, ilk sürgünlüğünde Çorum'da tanıdığı bir komiser yardımıyla yine ilk menfa döneminde ikamete memur kaldığı Ankara'da bir ev kiralar:

“Ankara’da tanıdığım yoktu ki. Düşüne taşına, nihayet birini hatırladım: Eski Çorumlu komiser, o sırada, merkez komiserliğinde bulunuyordu. Bir takım tozlu, dar, helezonlu sokaklardan ine, çıka evini buldum. Tatil günü köşe penceresinde, göğüs bağı açık istirahat keyfine dalan bu kara sakallı, kalpaklı yani heybetli zat hatırım için giyindi. İşte evi bu edebiyat meraklısı komiserle aradık.”(Karay,1999,42).

Refik Halit’in ikinci yardım gördüğü kişi ise Ziya Gökalp’tir. Refik Halit, Bilecik’te menfi iken çocuğunun doğumu yaklaştığı için eşini İstanbul’a gönderir. Daha sonra kendisi izin alıp Bilecik’ten İstanbul’a gider.¹ İstanbul’a gelen Refik Halit, Ziya Gökalp’in yardımıyla sürgün yeri olan Bilecik’e dönmez.² Sürgün olarak ilginç yardımlardan birini Yılmaz Güney yaşar. Menfasındaki kabadayılar Güney’e destek çıkarlar:

“Muhafazakarlığı ile ünlü Konya şehrine sürgün gönderildim(1962). Konya sınırlarını çıkamazdım. Her akşam polise imza vermeliydim. En çok imzayı polis defterine attım. 180 defa. Cezaevinden çıktım, sürgüne gittim. Konya’da altı ay sürgün kaldım. Sürgünün anlamı şu: Şehir dışına çıkamıyorsun. Her akşam polise imza veriyorsun. Ben buradayım işte diye. İş arıyorsun kimse sana iş

¹ “Talat Paşa’nın hem Sadrazam, hem Dahiliye Nazırı sıfatıyla Brest Litovsk Muahedesi’ni imzalamaya gittiğini görüyoruz. Dahiliye nezaretine vekaleten, Cemal Paşa gelmiştir. Refik Halit o sırada çocuğunun doğum zamanı yaklaştığından, refikası İstanbul’a gidiyor. Cemal Paşa’ya müracaat ederek İstanbul’a gelmek üzere on günlük bir mezuniyet istiyor. Cemal Paşa, Talat Paşa’nın olmamasından istifade ederek tekrar Bilecik’e dönmek şartıyla on günlük bir mezuniyet veriyor. Refik Halit muhafaza altında İstanbul’a getiriliyor.”(Ebcioğlu,1943,43).

² Cevdet Kudret, Refik Halit’in menfası Bilecik’e bir daha dönmeşiğini Ziya Gökalp’in onu sahiplenmesine bağlıyor:

“Çocuğunun doğumu dolayısıyla on günlük izin alıp İstanbul’a gelince (1918), Ziya Gökalp’in korumasıyla sürgün yerine bir daha geri dönmedi.” (Solok,1998,188); Refik Halit’in doğum izni dolayısıyla geldiği halde bir daha sürgün yerine gönderilmeyişinde Ziya Gökalp’in katkısının olduğuna inananlardan biri de Yusuf Ziya Ortaç’tır:

“İttihat ve Terakki’nin İstanbul’dan sürdürdüğü Refik Halit’i kim getirmişti İstanbul’a bilir misiniz? Yine İttihat ve Terakki’nin genel merkez azası Ziya Gökalp” (Ortaç,1966,83); Hikmet Münir Ebcioğlu de bu durumu şu cümlelerle açıklıyor:

“On günlük mezuniyetin sonuncu günüydü. Refik Halit evinden, Yeni Mecmua’ya gitmek üzere çıktığı sırada tevkif edildi. Yeni Mecmua civarındaki tevkifhaneye götürüldü. Kendisine refakat eden polise kartını vererek bu kartı o zaman İttihat ve Terakki Umumi Merkezi yakınında olan Yeni Mecmua idarehanesine götürüp merkezi umumi kapıcısına vermesini ve kendisinin de tevkif edildiğini söylemesini istemiş. Polis, Refik Halit’i tevkifhaneye teslim ettikten sonra, kartı Merkez-i Umumi kapıcısına vermiş. Kapıcı da kartı Ziya Gökalp’e vermiş. Ziya Gökalp, Cemal Paşa’nın katibi olan Falih Rifki’ya telefon etmiş, Cemal Paşa bulunmuş. Nihayet Refik Halit’in tahliyesi için emir alınmıştır.” (Ebcioğlu,1943,46).

vermiyor. Çünkü kimse seni tanımıyor, yabancısin. Yani orada çok kötü bir dönem geçti. Ancak umut bitmedi. Bu sefer işte, kabadayı tipli bazı insanlar vardı. Hapishaneden çıkmış, bilmem ne etmiş. Sadece hapishanede yatmış olmam nedeniyle kabadayılar bana yardım etti. Yer buldular, altı ay orada kaldım. Onlar bana baktılar.”(Güney,1997,17).

Şahsıma en ilginç gelen yardım olayı ise Tahir Kenan’ın yaşadığıdır. Tahir Kenan’a ne bir vali, ne bir paşa, ne de sıradan bir insan yardım etmiştir. Halit Ziya’nın tabiri ile görünmeyen, hissedilmeyen bir el ona destek vermiştir:

“1888 yılında Ali Kemal, Abdülhalim Memduh, Kastamonulu Fahri, Midillili Hüsametdin, Uşakizade Süleyman ve Tahir Kenan aleyhlerinde verilen bir jurnal üzerine -fesat cemiyeti kurmak ve Ali Şefkati Bey ile muhabere etmek suçuyla- tevkif edilirler. Yaklaşık dokuz ay süren hapis ve muhakemeden sonra muhtelif yerlere sürgün edilirler. Tahir Kenan da Yemen’e sürgün edilir.³ Halit Ziya Uşaklıgil’in de ifade ettiği gibi Tahir Kenan, kendisini koruyan gizli bir elin yardımıyla menfasını, Aydın vilayeti maiyet memuru sıfatıyla İzmir’e çevirtir(1890).” (Dursun, 1994, 130; Huyugüzel, 2000, 564).

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi kalem sahibi menfiye yardım konusunda bir sıralama yaptığımızda Kamil Paşa, Recep Paşa, Halil Rıfat Paşa ve Nazım Paşa ilk akla gelen kişilerdir. Kamil Paşa ile Halil Rıfat Paşa İzmir valiliğinde bulunmuş, Recep Paşa da Trablusgarp valiliği yapmıştır. Özellikle Osmanlı Devleti’nin son döneminde menfiler birçok sürgün yerine gönderildikleri halde en rahat yaşadıkları yer olarak İzmir karşımıza çıkmaktadır. Bu rahatlıkta az önce adını verdiğimiz Kamil Paşa ve Halil Rıfat Paşa’nın mutlak etkilerinin olduğu inkar edilemez bir gerçektir. Fakat İzmir’de sürgüne yardım eden valilerin ortak özellikleri saray ile ilişkilerinin pekiyi olmayışıdır.⁴ İzmir’in yetiştirdiği meşhur kalem sahibi kişilerden olan Halit Ziya Uşaklıgil göre II.Abdülhamit, genelde anlaşılmadığı veya zaman içinde güvenini kaybeden idarecilerini İzmir’e vali

³ “Abdülhalim Memduh, Ali Kemal ve arkadaşları en çok burada [İsviçre Birahanesi’nde] toplanırlar. Burada Abdülhamit’i devirmek için bir dernek de kurarlar ve padişahı Mithat Paşa’nın katili olarak suçlayan bir duvar bildirisinin müsveddesini de hazırlarlar. İçlerinden İzmirli Tahir Kenan’ın journali üzerine tümü tutuklanır. Üstünden bildirinin müsveddesi çıkan Abdülhalim Konya’ya, Ali kemal de Halep’e sürülür. Ama Abdülhamit, bu sürgünden Tahir Kenan’ı yoksun bırakmaz. Dahası, en büyük payı ona ayırır. Onu da Fizan’a gönderir.” (Birsal,2002,27).

⁴ İlerleyen sayfalarda üzerinde duracağımız Recep Paşa ise sarayla arası iyi olmasına rağmen İttihat ve Terakki üyesidir.

olarak göndermiştir. Kıbrıslı Kamil Paşa, Abdurrahman Paşa⁵ ve Halil Rıfat Paşa, Halit Ziya'nın ifade ettiği bu duruma örnek olarak gösterilecek İzmir valilerindedir:

“1882’de kısa bir süre sadrazamlık yapmış, İkinci Abdülhamit ile anlaşamadıkları için bu görevinden ayrılmış, yarı sürgün niteliğinde Kastamonu valiliğine gönderilmiştir.⁶ Daha sonra İzmir ve Edirne valiliklerine atanan Abdurrahman Paşa.” (Uşaklıgil,1987,701)⁷

Kamil Paşa, hem padişaha meşrutiyeti teklif ettiği için hem de II.Abdülhamit’i şüphelendirdiği için İzmir’e gönderilir. (Dursun,1994,11).⁸ Halil Rıfat Paşa da önce Sivas, sonra İzmir [iki kez] ve Manastır’a vali olarak atanır.⁹ İzmir hürriyet, özgürlük gibi kavramlar açısından farklı bir yapıya sahip olduğu için diğer Osmanlı vilayetlerine nazaran hürriyetin epey fazla hissedildiği bir yerdir. Her ne kadar İzmir, diğer illere göre rahat bir yer de olsa burada yaşayan insanlar, ellerinden geldiği kadar tedbirli davranmayı ihmal etmezler. Halit Ziya Uşaklıgil, 1866 yılında Tevfik Nevzat ile birlikte Hizmet gazetesini çıkarmaya başlar. Fakat her türlü ihtimale karşı hem Hizmet hem de Ahenk adında iki tane gazetenin imtiyazını alır. Çünkü birisi kapatılacak olursa diğeriyle yollarına devam edeceklerdir:

⁵ Abdurrahman Nurettin Paşa, İzmir’e vali olmadan önce İzmir Aşar Memurluğu’nda bulunmuş, 1891 ile 1893 yılları arasında iki yıl İzmir valiliği görevini yürütmüştür. Konak saat kulesinin temeli onun zamanında atılmıştır. (Keskin,1989,65).

⁶ Halit Ziya’ya göre “O zamanlar özerk bir vilayetimiz olan ve aslında artık İngiliz egemenliğine geçmiş bulunan Mısır’daki yüksek komiserimizin bir hatasını hoş görmesi yüzünden” gözden düşmüştür. (Uşaklıgil,1987,350).

⁷ Fakat anlaşamadıkları için II.Abdülhamit tarafından Kastamonu, İzmir ve Edirne valiliklerine gönderilen Abdurrahman Nurettin Paşa’nın yine aynı padişah tarafından Adliye Nazırı olarak saraya geri alınması Halit Ziya’nın bu düşüncesini çürütmektedir. Abdurrahman Nurettin Paşa örneğinde olduğu gibi İzmir valiliği yapmış olan Halil Rıfat Paşa da Manastır valiliğinden sonra II.Abdülhamit tarafından tekrar İstanbul’a getirilerek 1901 yılındaki vefatına kadar sadrazamlık makamında bulunmuştur. Halil Rıfat Paşa’nın vefatı münasebetiyle boşalan sadrazamlık makamına Abdurrahman Nurettin Paşa getirilir. (Keskin,1989,65).

⁸ “Sadrazam Kamil Paşa’nın II. Abdülhamit’e meşrutiyet teklifinde bulunduğu için azledilerek İzmir valiliğine tayin edildiğini hapishanede işittim.” (Yücebaş,1978,126).

⁹ Halil Rıfat Paşa’nın Sivas’ta bir çok imar faaliyeti olmuştur: “29 Aralık 1882’de Sivas valiliğine atandı. Bu görevde üç yıl hizmet verdi. Bulunduğu her ilde imar işlerine, yol, köprü yapımına öncelik veren Paşa, Sivas’ta 410 kilometrelik ünlü Bağdat Caddesi’ni açtırdı. Bu yol üzerine 314 köprü yaptırdı. 42 odalı Sivas Hükümet Konağı’nı, 43 odalı Sivas Hapishanesi’ni, 4 dersaneli Mülkiye Rüştiyesi’ni, 4 dersaneli ve salonlu Askeri Rüştiye, Halil Paşa’nın Sivas’a hediye ettiği sayısız eserlerden bir kaçıdır.” (Keskin,1989,61).

“Bu arada bir tür yedek önlem olarak, eğer herhangi bir nedenle gazete kapatılırsa, onun yerini alabilecek ikinci bir imtiyazın da alınması gerekli görüldü ve böylelikle biri hemen yayınlanmak, öteki böyle bir kapatılma kazasına karşı yedekte bulundurulmak üzere İzmir bir seferde, resmi olmayan iki gazete sahibi oldu. Hizmet ve Ahenk.”(Uşaklıgil,1987,207).

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde İzmir ve Trablusgarp örneğinde olduğu gibi hürriyet taraftarlarına -diğer menfalara nazaran- daha rahat bir hayat sunan ve ön planda olan birkaç yönetici üzerinde duracağız.

a) Kıbrıslı Mehmet Kamil Paşa:

Kamil Paşa veya diğer adıyla Kıbrıslı Mehmet Kamil Paşa, II.Abdülhamit’in en yakınındaki adamlarından biri olup aynı zamanda onun sadrazamıdır. Padişah’a meşrutiyet idaresini teklif ettiği için II.Abdülhamit tarafından 1895 yılının Kasım ayında sadaret makamından alınarak Aydın vilayetine Hasan Fehmi Paşa’nın yerine vali olarak gönderilmiştir:

“Mehmet Kamil Paşa, devlet idaresinde bazı reformlar peşindedir ve bu arzusunu Padişah’a açmış ve olumlu cevap aldığından Usû ü İdarensin Tanzimi adını verdiği bir layihayı Abdülhamit’e sunmuştur. Bu layihada, Mehmet Kamil Paşa memleketin problemlerini ve bunların halli için gereken tedbirleri etraflıca anlatmış özellikle vekillerin Sadrazam tarafından seçilmesi gerektiği tezini şiddetle savunmuştur. Bu teklif, I.Meşrutiyet Kanun-i Esasi’ndeki ‘Padişah tarafından seçilen heyet-i vükela azasının ona karşı ayrı ayrı mesul olması’ esasını ortadan kaldıran bir hüküm ifade ediyordu. Bu teklif üzerine Bab-ı Ali’nin tüm devlet işlerine el koymasından menfaatleri kesilen saray takımı tarafından padişah yapılan ve kendisinin tahttan indirilerek yerine V.Murat’ın getirileceği yolundaki jurnallerden huzursuz olan Abdülhamit layihayı alınca tümünden kuşkulmuş ve Mehmet Kamil Paşa’yı azletmiştir.” (Keskin,1989,70).¹⁰

Bu görevlendirme resmi kayıtlarda bu şekilde ifade edilmese de bir bakıma sürgün gibidir hatta sürgündür.¹¹ Çünkü İstanbul’dan ayrılması kendisine üç gün önceden tembih edildiği gibi eşyalarıyla birlikte mahiyetinde götürmek istediği kişileri de hazırlaması istenir. (Yücebaş,1978,124). Yıldız Sarayı Kamil Paşa’ya

¹⁰ İzmir, o zamanlar Aydın vilayetine bağlı olduğu için atanma yeri Aydın görev yeri İzmir’dir. Kamil Paşa’nın tayin haberi o zaman İzmir’in en tanınmış gazetelerinden biri olan Ahenk’in 15 Teşrinisani 1895 günkü nüshasında verilmiştir.

¹¹ Kıbrıslı Mehmet Kamil Paşa, İzmir valiliğinden önce (1871)Kosova ve (1879)Halep’te de valilik görevinde bulunmuştur. (Keskin,1989,68).

Halep valiliğini, İngiliz sefiri Kıbrıs veya Mısır'a gitmeyi teklif etmiş fakat Paşa bu teklifleri kabul etmemiştir. (Yücebaş,1978,125; Keskin,1989,71). İngiliz elçisinin İkinci Abdülhamit'ten ricasına rağmen İstanbul'da bırakılmayıp merkezin dışına gönderilir.¹² Kamil Paşa, kendisine söylenen tembih üzerine üç gün sonra, Gani Bey'in refakatinde Galata'daki bir Alman gemisine bindirilerek Aydın vilayeti valisi sıfatıyla İzmir'e doğru yola çıkarılır. Bu görev, Kamil Paşa'nın ikinci sadaretinden sonraki en önemli vazifesidir.¹³ İkinci Abdülhamit, eski veziri Kamil Paşa'nın iyi karşılanması için İzmir'e bir irade gönderir. (Yücebaş,1978,124). Gelen yazı üzerine Fırka kumandanı ve vali vekili 17 Kasım 1895 günü İzmir limanına yanaşan Alman gemisine kadar gelerek Kamil Paşa'yu karşılarlar:

“Bir gün iki mektep arkadaşımın Birinci Kordon'dan Dolma mevkiine gelmiştim. Bir kısım halkın denizden gelmekte olan bir beylik vapuruna bakmakta olduğunu gördüm. Biz de buna katıldık ve seyirci olduk. Vapur, kışla rıhtımına yanaşır bir vaziyette anlamıştık ki, hükümet konağından vali Hasan Fehmi Paşa ile bir takım zatların bu rıhtıma doğru gelmekte olduklarını gördük. Meğer İzmir valiliğine tayin olunan eski sadrazamlardan Kamil Paşa vapurda imiş. Vapur sahile yanaştı ve Kamil Paşa bazı maiyetiyle vapurdan sahile çıktı. İstikbale gelen eski vali ve erkan kendisini selamladılar ve doğruca hükümet konağına gittiler.”(Dursun,1994,10).¹⁴

Kamil Paşa, kış aylarını hükümet konağındaki dairesinde yazları da Sadık Bey'in kiraladığı sayfiyede geçirir. Paşa'nın yanında daima birer telgraf şubesi ve muhabere memuru bulunur. Kamil Paşa, aynı zamanda Ömer Seyfettin'in de dayısı

¹² İzmirli Hüseyin Rıfat Işıl'ın Kamil Paşa için kullandığı “İngiliz kafalı bir adamdı” sözlerinden Kamil Paşa'nın İngilizlerle yakınlık içinde bulunduğunu anlıyoruz. (Güniz Silistre, “Hüseyin Rıfat Işıl-Ölümlerle Mülakatlarım,” Ege Üniversitesi, Lisans Tezi, s. 114); Mehmet Ali Keskin'e göre İkinci Abdülhamit, Mehmet Kamil Paşa'nın İngilizlerle olan dostluğundan rahatsızlık duymaktadır.(Keskin,1989,72).

¹³ Kamil Paşa'nın ikinci sadaret dönemi otuz altı gün sürmüştür. (Keskin,1989,70).

¹⁴ Kamil Paşa o kadar dargın ve kırgındır ki İzmir'e ilk geldiğinde bunu hissettirdiği gibi kendisi için yapılan karşılama merasimini bile tamamlamadan makamına geçer:

“Vali, iç avluya nazır mermer salonun kapısında; kumandanlar, vilayet erkani, memurlar ve bir kısım halk da orada bulunuyorlardı. Ferman okundu ve yine o vakit ki âdet olduğu vechiyle müzika selamlık havasını çalmaya başlayınca Kamil Paşa bunun tamamlanmasını beklemeden merasim yerini terk ile makamına gitti ve oturdu. Herkes, valinin bu hareketini hürriyetperver bir zat olduğuna hamletti. Kamil Paşa İzmir valiliğine istemeyerek gelmişti. Paşa, İzmir vilayetine tayin edilmesini bir nevi sürgün telakki etmişti. Hülâsa Kamil Paşa saraya, Babıali'ye küskündü.” (Dursun,1994,26); Ermenekli Hasan Rüşdü de “Kamil Paşa hiç kimseye hissettirmez idiyse de Abdülhamit'e, o zamanın idaresine ait gizli ve şiddetli bir iğbirarı vardı” sözleriyle Kamil Paşa'nın saraya olan kırgınlığını doğruluyor. (Yücebaş,1978,126).

olan damadı Mehmet Faik Paşa'yı kendi maiyetine [İzmir'e] aldırır(1897). (Huyugüzel, 2000,337). Kamil Paşa çok ciddi birisidir. Az konuşur, hiç gülmez ve makamında İstanbulun giymiş olarak oturur. Kamil Paşa'nın bir düğmesinin bile çözükle olduğunu en yakınlarında olan kimseler dahi görmemiştir.¹⁵ Kamil Paşa dahili ve siyasi işlerde çok titiz davranır. Hür fikirli vatandaşları, Abdülhamit'in gadrine uğrarak İzmir'e sürgün edilmiş kıymetli zeka ve irfan sahiplerini daima himaye eder. Onları ya belediyede ya da reji de memuriyetler verir, onların terfisine çalışır. Paşa'nın muamelatını ve icraatını takip ve saraya iblağ vazifesiyle İzmir'e tayin edilen yüksek rütbeli memurlara ve kumandanlara ehemmiyet göstermez. Kamil Paşa'nın dahili ve harici siyasi işlerde gösterdiği icraata karşı Babıali de pek ses çıkarmaz veya çıkaramaz. Yeni gelen valilerin fermanlarının birer sureti çıkarılarak ecnebi konsoloslara gönderilir. Bu fermanlar divani denilen bir yazı ile yazılmış olarak valilere verilir. Valiler de konağın iç holünde işe başlamadan evvel bu fermanı okuturlar. Fermanlarda valilerin bundan evvelki memuriyetleri, haiz oldukları nişanlar, rütbelere, lakaplar sırasıyla ve tafsilatıyla zikredilir. Kamil Paşa'nın fermanında da bunlar vardır. Yalnız fazla olarak bir de "hallal-ı müşkülât" vasfı bulunmaktadır. Bundan da anlaşılmalıdır ki saray, Kamil Paşa'ya hem kızmakta hem de paye vermektan geri durmamaktadır.(Dursun,1994,26).¹⁶

Ayrıca vali Kamil Paşa, yabancılar tarafında da sevilen, itibar edilen bir kişidir:

¹⁵ Kamil Paşa ileri görüşlü bir kişi olduğu için çok erken yaşlarda çocuklarına özel santranç dersleri aldırır. Çocuklarının İzmir'deki ikametleri sırasında satranç öğretmenleri Hüseyin Rıfat Işıl'dır.(Güniz Silistre,"Hüseyin Rıfat Işıl-Ölümlerle Mülâkatlarım," Ege Üniversitesi, Lisans Tezi, s. 114).

¹⁶ Kamil Dursun, sarayın Kamil Paşa'nın arkasında durduğuna dair şu olayı da örnek olarak aktarıyor: "1314 senesinde Osmanlı-Yunan muharebesi bitmiş ve sulh akdedilmişti. Bu muahede gereğince Osmanlı ülkesinde oturan Yunan teb'asından vergi alınacaktı. Vali, verginin behemehal tahsil edilmesini emretti. Bu emrin icrası sırasında şöyle bir vaka oldu:

Hacı Mehmet Efendi'nin mağazasına bitişik bir mağazanın sahibi olan Yunan teb'asından Makro, vergiyi vermemekte ısrar etti. Konsolosluğuna haber vermek için başkatibi ile kavas Sidoru'yu gönderdi. Bu sırada kavas, tabanca ile komiser muavini Selanikli Tevfik Efendi'yi kolundan yaraladı. Hadiseyi haber alan Kamil Paşa konsolos başkatibi ile kavası tevkif ettirip hükümet konağına getirtti. Yunan konsolosu meseleyi protesto etmek üzere araba ile hükümet konağına geldi. Bu sırada hükümetten tevkifhaneye sevk edilen kavas, avluda bulunan konsolosun arabasına atlamaya muvaffak oldu. Konsolos da o aralık arabaya binerek çek emrini verdi. Vali Paşa, arabanın atlarının koşumlarının çıkartılmasını ve arabanın hayvansız bırakılmasını emretti. Emir yerine getirildi. Bir, iki saat sonra konsolosların en kıdemlisi bulunan Fransız konsolosu Vali Paşa'ya ziyaret etti. Nihayet kavasın tevkifi icra edildikten sonra konsolsun arabasına hayvanları koşmasına müsaade edildi. Yunan konsolosu öfkesini almak için Kamil Paşa aleyhinde aylarca çalıştı. İstanbul'daki Yunan sefiri Kamil Paşa'ya İzmir'den aldirtmak için çok uğraştı. Fakat muvaffak olmadı."(Dursun,1994,32).

“İzmir limanına her sene ecnebi devletlerin donanmaları gelir giderdi. Kamil Paşa zamanında bu ziyaretler evvelkinden daha sık vuku buldu. Avusturya, İngiltere ve hatta Yunan donanmaları limana gelirler, donanma kumandanları valiyi ziyaret ederdi.” (Dursun,1994,28).¹⁷

İzmir üzerine pek çok araştırması bulunan Ömer Faruk Huyugüzel, Halit Ziya başta olmak üzere birçok kişinin eserlerini, Kamil Paşa sayesinde çok rahat olarak yayımlayabildiklerini ifade ediyor:

“Bütün bu denemelerin ortaya çıkmasında İzmir’in oldukça serbest ve dış tesirlere açık ortamının şüphesiz ki rolü vardı. Sultan Abdülhamit’in sansürünün dışında kalan bu bölgede çıkan gazete ve dergilerde Ali Kemal, Mehmet Rauf, Abdülhalim Memduh, Ali Ferruh, Fazlı Necip ve Mehmet Münci gibi İstanbullu ve Selanikli gençler istedikleri şekilde yazı gönderip yayımlayabiliyorlardı. Gene Halit Ziya’nın Sefile romanının kitap haline gelmesine İstanbul’daki Encümen-i Teftiş ve Muayene’nin izin vermemesine rağmen, yazarın kendi bütün eserlerinin İzmir’de sansürsüz basılması bölgenin rolünün edebiyattaki etkisine dair bize önemli bir bilgi vermektedir.” (Huyugüzel,2004,19).

Yine Ömer Faruk Huyugüzel’e göre İzmir basını, Kamil Paşa sayesinde İstanbul basınına göre daha şanlıdır:

“Sultan Abdülaziz döneminde dört Türkçe gazeteyle görünen İzmir’in Türkçe basınının Sultan II.Abdülhamit döneminde önemli bir gelişme gösterdiğini ve çok canlandığını söyleyebiliriz.İlgili kaynaklarda Türk basın tarihinin en sıkıntılı ve en fazla sansüre uğramış bir dönemi olarak kabul edilen II.Abdülhamit döneminde İzmir basını da sansürün hışmına uğramış olmakla beraber bunun İstanbul basını ölçüsünde olmadığını söyleyebiliriz. II.Abdülhamit döneminde sansür daha ziyade İstanbul’daki gazete ve dergiler üzerinde hüküm sürüyor, İzmir payitahta uzak olması dolayısıyla nispeten rahat şartlar altında bulunuyordu. 1876-1908 arasında otuz üç yıllık iktidarı sırasında II.Abdülhamit Dönemi’nde İzmir’de çıkmış basın-yayın organlarının sayısı on yedidir. Bu yayın organları üzerinde vaktimizin yetersizliği dolayısıyla tek tek durmayacağız. Ancak belirtmemiz gereken önemli bir olgu var ki o da söz konusu basın organlarının on tanesinin dergi olmasıdır. Bu sayı, sultan Abdülhamit döneminde İzmir basın tarihinde görülen önemli bir gelişmeye işaret ediyor. Daha açık bir deyişle bu dönemde, İstanbul

¹⁷ “O gün İzmir’de bulunan bütün konsoloslar merasim elbiselerini giymiş ve nişanlarını takmış oldukları halde İngiliz konsolosluğuna gitmişler ve Kamil Paşa’yı aralarına alarak Kordon’a kadar gitmişlerdir.” (Dursun,1994,37).

basınında da görüldüğü gibi, gazeteciliğin yanı sıra dergi yayıncılığı ortaya çıkmış ve önemli bir gelişme göstermiştir.”(Huyugüzel,2004,33).¹⁸

İzmir’in tanınmış sivri dilli şairi Eşref, pek çok kişiyi hicvetmiş biridir. Birçok insanı eleştirdiği için de pek sevilen biri değildir. Hatta hayatı boyunca hiciv yazan bu şairin methiye yazdığı insan sayısı da birkaç kişiyi geçmeyecek kadar azdır.(Mümtaz 1948,2). İşte Eşref’in övdüğü kişilerden biri İzmir’in bu hürriyetperver valisi Kıbrıslı Kamil Paşa’dır:

“Aslında Eşref İzmir’i çok seven ve buradan bir türlü ayrılmak istemeyen bir insandı. Özellikle istibdat devrindeki kaymakamlıkları sırasında çoğu zaman bir takım bahanelerle sık sık İzmir’e geliyor ve burada kalabildiği kadar uzun süre kalıyordu. Bunun bazen aşırıya kaçması sonucu vali Kamil Paşa bir seferinde onun İzmir’e gelmesini yasaklamak zorunda kalmıştı. İzmir’de uzun süre valilik yapan Kamil Paşa, Abdülhamit’in hışmına uğrayan diğer hürriyet-perverler gibi Eşref’i de daima korumuş, hakkındaki şikayet ve jurnalleri savuşturmanın bir yolunu bularak onu bir çok defalar sürgünden kurtarmıştı. Bu yüzden şairimizin methettiği nadir insanlardan birisi Kamil Paşa olmuştur.”(Huyugüzel,2004,146).¹⁹

Kendisi de ikinci Abdülhamit zamanında bizzat sürgünü yaşamış olan Ermenekli Hasan Rüştü, Şair Eşref ile ilgili anılarını anlatırken -kendisinin de sürgün olarak bulunduğu ilin valisi olan- İzmir valisi Kamil Paşa’dan ve onun menfilere davranışından övgüyle söz eder:

“Kamil Paşa yalnız İzmir’deki menfilerini himaye etmekle kalmaz, elini yakın vilayetlerde bulunanlara da uzatmaktan geri durmazdı. Nitekim Konya’da bulunan Abdülhalim Memduh ile Midilli’de kalebent bulunan Müstecabizade İsmet’i de İzmir’e nakletmişti.”(Yücebaş,1978,101).²⁰

¹⁸ Ömer Faruk Huyugüzel’in bahsettiği basındaki hürriyet havasını M.Kamil Dursun da teyit ediyor:

“Vali Kamil Paşa bunların [Hizmet gazetesi] neşriyat ve hareketlerine karşı müsamaha gösterdiğinden bu gazetenin neşriyatı muhitte, fikrî inkişafıya yol açmıştı.”(Dursun,1994,13).

¹⁹ Kamil Paşa sadece kalem sahibi kişilere sahip çıkmamış onların yanında başkalarını da sahiplenmiştir:

“Kamil Paşa’ya bir Yahudi aleyhinde jurnal verilir. Jurnale nazaran bu Yahudi, hükümet ve Millet-i Osmaniye aleyhinde pek çok işler yapmış idi. Kamil Paşa bu journali baştan nihayete kadar okuduktan sonra altına şu satırları yazmış:

‘Merkum Yahudi’nin bu kadar işi becerebileceği memul olmadığından işbu evrakın hıfzı’.” (Dursun,1994,32).

²⁰ Ermenekli Hasan Rüştü, Kamil Paşa’nın kendisi de dahil bir çok menfiye yardım ettiğini ifade ettikten sonra, asıl acı olanın Kamil Paşa’nın Meşrutiyet’ten sonra kıymetinin bilinmeyip, küstürülmüş olmasıdır:

Hasan Rüştü'nün hemen üstteki pragrafta bahsettiği vali Kamil Paşa'nın Abdülhalim Memduh'a yardımı şu şekilde olur:

Abdülhalim Memduh'un menfası Konya'dan Trablusgarp'a tahvil edilmiştir.²¹ Onun Trablusgarp'a gitmesine vali Kamil Paşa engel olur. Hem onun izni ile İzmir'de kalır hem de valilik tercümanı olur:

“Memduh Bey'in validesi ağzından Kamil Paşa'ya verilmek üzere bir arzuhal yazdılar. Hanım arzuhalinde ‘oğlu Memduh’un kusuru olup olmadığını bilmiyorum. Dünyada oğlumdan başka beni himayede bulunacak bir kimsem yoktur. Memduh ile beraber gitmeye mecburum, fakat şu ihtiyarlığım ile beraber ben Trablusgarp'a nasıl gidebilirim? Bana acıyınız da Memduh'un İzmir'de kalmasına müsaade buyurunuz’ diyordu. Paşa, bizzat hanımın elinden arzuhalini alıp okuduğu zaman:

-Hanım meyus olma! Oğlunu İzmir'de bırakacağımı size tebşir ederim, demiş. Hanım da:

-Allah sizi millete, devlete, çocuklarınıza bağışlasın diyerek teşekkürle mukabelede bulunmuş. Hanım'ın vilayet odasından çıkacağı sırada Paşa kendisine ‘başka bir şeye ihtiyacınız varsa bana müracaatta bulunun’ demiş. Hanım, valinin bu sözünü yine teşekkürle karşılamış, çıkmış otele gitmiş. Paşa, arzuhalini, yanık ve müteessir bir tahriratla zaptiye nazırına göndermiş. Zaptiye nazırı, Kamil Paşa'nın tespit ettiği bir işin kolay kolay takibinden geri kalmayacağını bildiği için arzuhalini valinin tahriratiyle beraber Sultan Hamit'e arz etmiş. Sultan Hamit de ‘Trablusgarp'a göndereceğine, başka tarafa kaçırılmamak üzere İzmir'de kalsın bundan bir şey çıkmaz’ demiş. Zaptiye nazırı, Abdülhalim Memduh'un menfasının tebdiline dair olan bu iradeyi telgrafla Kamil Paşa'ya tebliğ etti. Memduh Bey de

“İstanbul'dan İzmir'e gönderilen siyasi sürgünlere büyük yardımlarda bulunurdu. Bunlara maaş tahsis ettirir ve ikametgah tayin ederdi. Kendilerine meslekleriyle münasip vazife ve memuriyet verirdi. Bu suretle Aydın vilayetinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin teşkiline fırsat sağlamıştı. Paşa, İzmir'de vali olmasaydı orada oturan halkın çoğu öteye beriye sürülür ve hapishanelere doldurulurdu. Aydın vilayeti adeta bir hürriyet sevenler memleketi idi. Bunların başlıcaları Bayındır Kaymakamı şair Eşref, Tokadizade Şekip, Tefvik Nevzat, Mevlevi şeyhi Nuri Efendi, Doktor Ethem, Nafiz Ağazade Şefik beylerdi. Gariptir ki, İttihat ve Terakki'nin kuruluşuna İzmir'de çok yardım eden Kamil Paşa, sonraları bu cemiyetin tufeylileri tarafından ilk gücendirilen kimse oldu.” (Yücebaş,1978,126).

²¹ Abdülhalim Memduh, Trabzon, Samsun, Antalya, İzmir gibi deniz kıyısı olan ve can sıkılmayan bir yere gönderilmesini istiyordu. Zaptiye Nazırı'na kendisinin deniz kıyısı olan bir yere gönderilmesini rica eden bir telgraf yazdı. Zavallı Memduh'un hatırına Cidde'nin, Yemen'in, Trablusgarp'ın da deniz kıyısı olduğu gelmemişti. Abdülhalim Bey'in menfasını Konya'dan Trablusgarp'a tahvil ettiler. (Yücebaş, 1978,126).

İzmir’de kaldı. Konya’da olduğu gibi yine vilayet tercümanlığına tayin eyledi.” (Yücebaş,1978,157).²²

Yukarıdaki olayı aktaran ve bir İzmir menfisi olan Ermenekli Hasan Rüştü, Kamil Paşa sayesinde her zaman on, on beş hatta yirmi kişinin bir yerde toplanarak konuşup eğlenebildiklerini kaydediyor.(Yücebaş,1978,161). M.Kamil Dursun da İzmir ile ilgili anılarını yayımladığı kitabında, vali Kamil Paşa zamanında İzmir’in tam bir hürriyet havası içinde bulunduğunu yazıyor:

“Kamil Paşa’nın vilayeti zamanında İzmir, İstanbul’a ve diğer mücavir vilayetlere nispetle hürriyet havasını en çok teneffüs eden bir vilayet merkezi idi. Gerçi İzmir’de bazı hafiyeler de yok değildi. Fakat bunlar diğer yerlerde bilhassa İstanbul’da bulunanlar kadar melanet yapmıyorlardı. Çünkü vilayetin bu hususta tutmuş olduğu siyaset bunların şer ve mefsadetlerini mümkün olduğu kadar tahdit edebiliyordu. Bu sebeple İstanbul’dan İzmir’e sürülmüş olan bazı kimseler vaziyetlerinden memnun bulunuyordu.”(Dursun,1994,14).

Vali Kamil Paşa, hürriyet taraftarı olmasına rağmen Abdülhalim Memduh, Tokadizâde Şekip ve Tefvik Nevzat’ın Bitlis’e sürgün edilmelerine engel olamaz. Fakat menfaya gönderilecek bu üç kişiyi makam odasına çağırarak geri dönmeleri için elinden geleni fazlasıyla yapacağını bildirir:

“-Benim bu işe canım sıkıldı, çok çalıştım ise de çıkan iradeye bittabi galebe etmek mümkün olmadı. Siz bir kere gidiniz de sonra tekrar gelmeniz çaresini ararız.” (Yücebaş,1978,174).²³

İzmir’in tarihi üzerine yazıları bulunan Bezmi Nusret Kaygusuz da Kamil Paşa zamanında İzmir’in tam bir hürriyet havası içinde olduğuna inananlardandır:

“İzmir, Vali Kamil Paşa’nın müsamahasıyla İstanbul’a nispeten daha serbest idi. İstibdadın şiddeti burada pek az hissediliyordu. İzmir’de hafiyeye teşkilatı, hafiyeye takibatı yok tu. Sorguya çekilen, tazyığa uğrayan da bulunmuyordu. Herkes işi ve gücü ile meşguldü. Arada sırada İstanbul’dan bazı

²² “Trablusgarp’a giderken mecburen İzmir’den geçmek zorunda kaldığından yanında bulunan annesinin ağzıyla İzmir Valisi Kamil Paşa’ya bir dilekçe yazıp İzmir’de kalmak istedi. Kamil Paşa da Memduh’un annesinin ağzından yazılmış bu istidayı kabul etti ve İzmir’de kalmasına müsaade etti.” (Yücebaş, 1978,126).

²³ 1899’daki Tefvik Nevzat, Tokadizade Şekip, Abdülhalim Memduh’un Bitlis’e gönderildikleri soruşturmada Hocazade Asım efendi de vardır. Fakat Vali Kamil Paşa’nın gayretleri sayesinde Asım Efendi sürgüne gitmekten kurtulur. Kamil Paşa diğer sürgünleri de kurtarmak istemektedir. Fakat yukarıda ifade ettiğimiz gibi onları kurtarmaya gücü yetmez. (Huyugüzel,2000,327).

gizli talimatlı memurlar geliyor, fakat uzun müddet barındırılmıyordu.” (Kaygusuz,2002,17).

Başka bir araştırmacı olan Hasan Öztürk de Kamil Paşa'nın bu hürriyetperverliğini Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Bir Sürgün romanı üzerine yaptığı incelemesinde ele alıyor. Kaçak olarak Paris'e gitmek isteyen ve aynı zamanda İzmir'de menfi olarak bulunan Doktor Hikmet'in durumundan bahsederken sözü İzmir'in hürriyetçi havasına getirir ve bunu o zamanın İzmir valisi Kamil Paşa'ya bağlar. Ona göre bu hürriyet havasının bu kadar bol olmasında vali Kamil Paşa'nın çok mühim bir yeri vardır:

“İstanbul veya İzmir'in hiçbir farkı yoktur Dr. Hikmet için. Öyle ki eğer bu yer değiştirme, ihtiyar abası için büyük bir ıstırap mevzuu teşkil etmemiş ve biçare anasını iki şehir arasında ikiye parçalamamış olsaydı Dr. Hikmet, İzmir'de bulunmayı belki İstanbul'da bulunmaya tercih edecekti. Böyle olmasının sebebi dönemin İzmir valisinin hafiyeye denilen mahlûktan eser bırakmayarak yabancı gazetelerin ve dergilerin rahatça okunmasına fırsat vermesidir.”(Öztürk,2001,6).²⁴

Burada İzmir valisi olarak bahsedilen kişinin Kamil Paşa olduğu çok açıktır. Çünkü romanın merkezi kahramanı Dr. Hikmet, 1904 yılında İzmir'den Marsilya'ya giden bir gemiye binerek kaçır. 1904 tarihinde Kamil Paşa İzmir valisidir. Yemen'den menfası değiştirilip İzmir'e gelen Mehmet Şeref Aykut ile menfası Bursa'dan İzmir'e tahvil edilen Mehmet Necip Türkçü de Kamil Paşa'nın sürgünleri el altından koruduğunu itiraf ediyorlar.²⁵ Mehmet Şeref'in Hizmet gazetesindeki yazıları İstanbul'daki yönetimin dikkatini çeker. Hatta bu yazılardan dolayı tekrar tutuklanıp sürgünde gönderilmesi de gündeme gelir. Fakat Mehmet Şeref'i olabilecek bütün bu kötü gelişmelerden vali Kamil Paşa'nın Manisa Akıl Hastanesi'nden Mehmet Şeref adına almış olduğu “akli melekatinde hiffet mütehassıs tabiblerin müstemirren mürakabesinde bulunması” raporu ile Manisa'ya göndermesi kurtarır.(Kutay,1985,11).²⁶

²⁴ Hasan Öztürk aynı çalışmasında “Türkiye denilen zindanın hür ülkelere doğru aralık kalmış kapısı olan İzmir'den” sözleriyle buradaki hürriyet havası üzerinde tekrar vurgu yapar. (Öztürk,2001,7).

²⁵ Kamil Paşa'nın zamanında sürgünler İstanbul'a karşı himaye edilmekte, hafiyelerin jurnalleri, sathi tahkikatlarla geçiştirilmektedir. Kamil Dursun, hatıralarında bu durumu şöyle anlatmaktadır:

“İstanbul'dan gönderilen jurnalcilere, hafiyelere yüz vermez ve sırasını düşürdükçe bu gibileri ezer ve vilayetten uzaklaştırırdı. Hür fikirli vatandaşları, Abdülhamit'in gadrine uğrayarak İzmir'e sürgün edilmiş zeka ve irfan sahiplerini daima himaye ederdi. Zamanında İzmir'de matbuat inkişaf etmişti.” (Dursun,1944,7).

²⁶ “Kurtuluş çaresini doktorlar Taşçıoğlu Ethem ve Mustafa Enver Beylerle eczacı Süleyman Ferit Bey buldu. Akli muvazenemin yerinde olmadığına kati olarak tespiti zımında Manisa Emraz-ı

Kamil Paşa'nın İzmir valiliği zamanında onun hoş görüşünden faydalananlardan biri de Mithat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Mithat'tır. 1872 yılında İstanbul'da doğan Ali Haydar Mithat, babası Mithat Paşa'nın 1884'te vefat etmesi üzerine, daha on iki yaşındayken, İzmir'de ikamete memur edilir.²⁷ İzmir'de menfi olarak bulunduğu dönemde, tahsil amacıyla Avrupa'ya gitmek için izin ister. Fakat saray o kadar katıdır ki onun okumak için Avrupa'ya gitmesine izin vermez. Bu sebepten dolayı eğitimini Beyrut'ta tamamlamak zorunda kalır.²⁸ Eğitimi bitince İzmir'e döner.²⁹ Sürgün olarak yaşamak zor gelmeye başladığı için genç yaşta siyasete atılır ve II. Abdülhamit'in aleyhinde çalışmaya başlar.(Mithat,1946,139). Hatta İzmir valisi olan Rıza Paşa, Ali Haydar Mithat'ın üzerindeki ikamete memur cezasının kaldırılması için sadarete yazar ama ikamete memurluğu kaldırılmaz. Ali Haydar, İzmir'deki sıkı takipten sıkıldığı için Kamil Paşa'nın da izniyle Midilli'ye bir günlük bir gezi düzenler. Bu gezi, ondaki Avrupa'ya kaçma fikrinin temeli olur.³⁰ Ali Haydar Mithat, 1899 yılında Hidiviye Kumpanyası'nın Prens Abbas vapuru ile Avrupa'ya kaçır. Bu kaçış tarihine kadar İzmir valileri Abdurrahman Paşa, Rıza Paşa ve Kamil Paşa'nın himayelerini görür. (Birinci,2001-B,369; Birinci,2001-A,223).

Ali Haydar Mithat gibi Kamil Paşa'nın İzmir valiliği zamanında onun hürriyetçi fikirleri sayesinde rahat bir menfa hayatı yaşayanlardan biri de Müstecabizade İsmet'tir. İsmet, Jön Türk hareketine yakın bir kişi olduğu için sarayın takibindedir. (Huyugüzel,2000,287). 1319/1901 yılı Ramazan'ında iftar için saraya davet edilir ve ittihatçılardan uzak durması istenir. Fakat bu davetten birkaç gün sonra bir iftira sebep gösterilerek evi basılıp tevkif edilir.³¹ Taşkılla ve

Akliye ve Ruhiye hastanesine berây-ı müşahedeye gönderilmeme karar verdiler. Apar topar ve yanımda iki süngülü zaptiye ile Manisa'ya gönderildim. Burada da hapishanelerde olduğu gibi mer'iyül-hatır ait münferit odalar vardı. Bunlardan birisinde elimde kağıt-kalem dilediğim gibi yazıyordum.”(Kutay, 1985,84).

²⁷ “Mithat Paşa'nın Tâif'te şehâdetinden sonra Yıldız'dan bize gelen şu kat'i emir tebliğ olunmuştu: İzmir'de ikamete memursunuz!” (Mithat, 1946,139).

²⁸ Tahsil izni için saraya yazılan dilekçeye Yıldız'ın verdiği cevap şöyledir: “Beyrut'ta yüksek mektepler vardır tahsiline orada devam etsin. (Mithat,1946,139).

²⁹“Mektebi bitirdikten sonra avdetim pek kolay olmadı. Beyrut valisi Aziz Paşa iradesiz gitmeme izin vermiyordu. Bu iradeyi uzun zaman bekledim. Saraya acı bir telgraf çektim ve hele çok şükür cevabını alabildim. İzmir'e avdetime müsaade ediyorlardı.” 23 Şubat 1307 günü İzmir'e döner. (Mithat,1946,139).

³⁰ “Tatar Şakir Paşa peşime bir casus alayı takmıştı. Artık sokakta gezmek, bir kimse ile görüşmek bile kazalı olmaya başlamıştı.” (Mithat,1946,141).

³¹ Ali Kemal'e göre İsmet'in tutuklanmasında, Konya'da sürgün olarak bulunan Ebuuziyya Tevfik ile mektuplaşması etkili olmuştur:“1901 yılında Konya'da sürgünde bulunan Ebuuziyya Tevfik ve diğer

Beşiktaş Hasanpaşa Karakolu'na götürülür. İsmet ve arkadaşları üç buçuk aylık bir muhakemeden sonra [bazı kaynaklara göre üç, bazı kaynaklara göre beş yıllığına]³² Bodrum'a kalebentlik cezası alırlar.³³ İsmet'in sürgün arkadaşlarının kim oldukları hakkında muhtelif bilgiler mevcuttur.³⁴ Bodrum kalesine gönderilmek üzere arkadaşlarıyla yola çıkar. Bodrum kalesi güzergahında olan İzmir'e gelince vali Kamil Paşa'ya müracaat ederler. Müstecabizade'nin istidası üzerine vali Kamil Paşa tarafından menfaları Midilli'ye tahvil edilir(1902). (Kaygusuz,2002,19). Fakat İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya göre menfasının Midilli'ye çevrilmesinde Cezayir Bahr-i Sefid Valisi Abidin Paşa'nın katkısı vardır. (Uzunçarşılı,1999,111). İsmet, sürgün hayatından kurtulmak için 1904 yılının Kasım ayı başlarında Aydın Valisi Kamil Paşa'ya hem Ramazan'ını tebrik etmek hem de kendi durumundan bahsetmek için bir arıza[şiir] yazar.³⁵ Söz konusu şiir, vali Kamil Paşa'ya ulaşır ve Kamil Paşa'nın yardımcılarıyla İsmet'in sürgünlüğü nihayet bulur. (Özsarı,2007,42; Yücebaş,1978,101). Mahkumiyet müddetini bitiren İsmet önce Ayvalığa, oradan İzmir'e geçerek Foça ilçesine yerleşir.(İnal,1988,716).

Buraya kadar Kamil Paşa'nın hürriyet ve özgürlük taraftarları için yaptıklarından bahsettik. Tabii olarak onun bu faaliyetlerinin de bir karşılığı olmalı. Yani devleti temsilen oraya gönderilen Kamil Paşa'nın yaptıklarından rahatsızlık duyan birileri olmalı. Bunların başında II.Abdülhamit gelmektedir. İkinci Abdülhamit, Kamil Paşa'nın hürriyetperverler için bu yaptıklarını duyduca Kamil Paşa'yı ve İzmir'i kontrol için Samipaşazâde Hasan Bey'i vali yardımcısı sıfatıyla İzmir'e gönderir. (Keskin,1989,72). Fakat Samipaşazade Hasan Bey, zaman içinde insanları tanıyıp olayların aslını öğrenince kontrol etmek için geldiği Kâmil Paşa gibi davranmaya başlar:

bazı kişilerle haberleştiğinin saraya jurnal edilmesi, tutuklanıp yargılanmasına neden oldu. Yargılanması sonucunda Bodrum'da beş yıl kalebentliğe hüküm giydi.”(Kemal,1985,198).

³² İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnal ve Ali Kemal'e göre beş yıl, Suud Yavısı ve Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerine göre üç yıl ceza almıştır. (İnal,1988,731; Kemal,1985,198; Yavısı,1941,533; Başbakanlık, 1901,29).

³³ Müstecabizade İsmet'in sicil kayıtlarında sürgün sebebi olarak “1317 tarihinde idare-i sabıka aleyhine teşekkül eden cemiyete iştirakinden dolayı taht-ı tevkife alınıp icra kılınan muhakeme neticesinde üç sene kalebentlikle Midilli'ye nefy ve tebid edilerek” ifadesi yazılıdır. (Başbakanlık,1901,29).

³⁴ Bu isimler; Yunus Nadi, Bursalı Kitapçı Ağah Bey, İsmail Safa [Sivas'ta sürgündür], Nuri İzzet ve Remzi Bey'dir. (Özsarı,2007,39; Kaygusuz,2002,18).

³⁵ “Beş sene Midilli adasında kaldıktan sonra Kamil Paşa'ya gönderdiği tazallumkar bir kasidenin uyandırdığı rahm ve nasfet duygusunun tesiriyle ikamet yeri İzmir olarak değiştirilerek, Reji İdaresi dava vekilliğine tayin olmuştur.”(Kaygusuz,2002,19).

“Sultan Hamit, daima kuşkulandığı Kamil Paşa’yı kontrol için, ona muavin olarak, Samipaşazâde Hasan Bey’i göndermiş, fakat Hasan Bey İzmir’deki asalet ve fazileti, Tevfik Nevzat, Abdülhalim Memduh, Mevlevî şeyhi Nuri, Tokadizâde Şekip, Avukat Hasan Bey’i, Dr. Faik Paşa, Dr. Ethem Bey, Hizmet gazetesi sahibi Ahmet Celalettin Bey ve bilhassa son yüzyılda edebiyatımızın hiciv ustası Şair Eşref ile tanışmasından sonra, tam bir hürriyetçi hava ile değerlendirmiş ve sarayın devamlı baskılarına karşı bu aydın zümreyi müdafaaya koyulmuştu.” (Yücebaş,1978,212).

Samipaşazâde Hasan Bey’in vali Kamil Paşa’ya ne kadar inandığının ve güvendiğinin göstergesi olan başka bir olay da Abdülhalim Memduh’un tutuklanmasında yaşanmıştır. Abdülhalim Memduh, ilk sürgünü olan Konya’ya gönderilmeden önce tutuklanır. Samipaşazade Hasan Bey, Abdülhalim Memduh’u tutuklu olmasına rağmen evine gidip, evindeki muzır evrakı yok etmesi için serbest bırakır:

“Vali muavini Hasan Bey, evindeki günün muzır sayacağı evrakı mahvedip ortadan kaldırmak üzere ve fakat yine kendi kendine gelip teslim olmak şartıyla Abdülhalim Memduh’u karantinadaki evine kadar gidip gelmesi için serbest bırakmıştı; ortalıkta hafiyelerin cirit attığı korkunç bir zamanda böyle bir hareket ancak ve ancak Samipaşazâde ailesine yakışır mertliklerdendi. Abdülhalim Memduh da serbest kalışından istifade ederek kurtulabilirken, evrakını tamamıyla yaktıktan sonra, namuslu bir adama yakışır bir şekilde hareket ederek, dönmüş gelmiş ve yine teslim olmuştu.” (Yücebaş,1978,103).

Nafia Müdürlüğü’nde görevli Mustafa isminde bir hafiyenin II.Abdülhamit’e, gönderdiği jurnallerden dolayı Tatar Şakir Paşa, Kamil Paşa’yı kontrol etmek üzere İzmir’e gönderilir:

“Mustafa İzmir’de bulunduğu müddetçe görünüşte Nafia dairesi başkâtibi, hakikatte İzmir’deki hürriyet perverler aleyhinde mabeyne sürekli jurnal göndermekle meşgul adı bir kimseydi. Kamil paşa’nın aleyhinde de jurnaller yağdırmaya başladı. Yazdığı fesatnâmelerin hülasalarını Kamil Paşa sadrazam iken valiliğe indirildiğinden dolayı padişahımıza ihanette bulunan nankörleri kucaklamış olarak himaye ediyor demekteydi. Abdülhamit, Kamil Paşa’nın o zaman ki tarz-ı idareyi sevmediğini ve can sıkmakta olduğunu Paşa’nın Türk hükümetine karşı sadakati bulunduğunu ve Aydın vilayetini her validen daha iyi idare etmekte olduğunu ve orasının o sıralarda öyle bir büyük siyasi valiye muhtaç olduğunu da bilirdi. Mustafa’nın yazdığı şeylere ehemmiyet vermezdi. Fakat bütün bunlara rağmen bir tedbir düşünüyordu. İzmir hakikaten hain yatağı mıdır?

Kamil Paşa bunlara yüz veriyor mu? Bileyim diye; bir dereceye kadar valinin de muamelatını kontrol etmek için Mabeyn hademe feriki Tatar Şâkir Paşa'yı İzmir'e göndermişti. Abdülhamit'in o herifi oraya göndermekten maksadının hakikati belli idi. Fakat zahirde İzmir fırkasının tensik ve techizatında asıl firka kumandanına yardım etmek vazifesiyle gelmişti. Tabi Şâkir Paşa'ya İzmir kışlasının en güzel yerinde bir oda tahsis edilmişti.”(Yücebaş,1978,166; Keskin, 1989, 71).³⁶

Sadece Tatar Şakir Paşa değildir Kamil Paşa'yı kontrol eden. Paşa'nın koruduğu, elinden geldiği kadar yardımda bulunduğu hürriyetperverlerin yanlarında bulunan bazı kişiler de Kamil Paşa'nın aleyhinde faaliyet göstermektedirler. Ali Kemal, Abdülhalim Memduh, Tokadizade Şekip, Tevfik Nevzat gibi hürriyet taraftarı gençlerle birlikte hareket ettiği gözlemlenen Tahir Kenan, 1889 yılında Yemen'e sürgün edilince Kamil Paşa'yı valilikten azlettirmek için bir takım tertiplere girişir.³⁷ Fakat Tahir Kenan'ın bu tertipleri ortaya çıkınca vilayet kalemindeki görevine son verilerek Ankara'ya gönderilir. (Huyugüzel, 2000, 337).

Kıbrıslı Mehmet Kamil Paşa'nın Yıldız Sarayı'nın istekleri doğrultusunda değil de hürriyetperverleri korur bir tavır takınmasında damadı Mehmet Faik Paşa'nın da katkısı olmuştur:

“İzmir'e sürgün edilen rejim muhaliflerini ya da Jön Türk sempatizanlarını koruyan ve kollayan Kamil Paşa'nın bu tutumunda şüphesiz ki Mehmet Faik Paşa'nın rolü olmuştur.”(Huyugüzel,2000,337).³⁸

Fakat gerek damadı Mehmet Faik Paşa'nın gerekse kayınbiraderi Sait Paşa'nın bu tarihte oldukça yaşlanmış olan Kamil Paşa'nın vilayetteki icraatına

³⁶ Ferik Tatar Şakir Paşa'nın gadrine uğrayanlar biri de Gördesli Mehmet Asım Efendi'dir. Mehmet Asım Efendi kendisi Gördes'te ikamet ederken İzmir'in muhtelif gazetelerine yazılar yazmaktadır. Ferik Tatar Şakir Paşa, Mehmet Asım Efendi'yi gazetelerdeki bu yazılarından dolayı İzmir'e getirerek hapsedirir. Mehmet Asım Efendi, Ferik Tatar Şakir Paşa'nın bu zulmünden vali Kamil Paşa'nın yardımıyla kurtulur. (Albayrak,1996,32).

³⁷ Tahir Kenan Yemen'e sürgün edilmesine rağmen Yemen'de fazla kalmaz ve menfası İzmir olarak değiştirilir. (Huyugüzel,2000,566).

³⁸ Kamil Paşa'nın damadı Faik Paşa, Eşref, Tevfik Nevzat, Tokadizade Şekip, Abdülhalim Memduh, Ermenekli Hasan Rüştü gibi edebiyatçılara daima yakın durmuş, onların sohbetlerine katılmış, isimlerini verdiğimiz bu kişiler muhalif olmasına rağmen elinden geldiği kadar onları korumaya çalışmıştır. Hatta Mehmet Şeref, Trablusgarp'tan üç aylık izinli geldiği halde bir daha menfasına dönmemiş ve İzmir'de kalmaya devam etmiştir. İşte Mehmet Şeref'in Anadolu Mecmuası'na yazdığı bir makalesinde Faik Paşa'dan övgüyle söz ederken “Belki Kamil Paşa'yı hepimizi himaye etmeye sevk eden bu zat idi” demesi bundandır. (Aykut,1934,11).

karışmaları sonradan bazı şikayetlere sebep olmuştur.³⁹ İşte bu şekildeki bazı olaylardan dolayı vali Kamil Paşa görevinden azledilir. Kamil Paşa'nın görevden alınmasıyla ilgili muhtelif rivayetler vardır:

a). 1906'da Sadrazam Ferit Paşa padişaha yazdığı bir tezkirede, Sait ve Faik Paşaların müdahalelerinin Aydın vilayetindeki eşkıyalık olaylarının önlenmesine engel teşkil ettiğinden söz ederek Kamil Paşa'nın azlini ve başka bir yere tayin edilmesini istemesi. (Huyugüzel,2000,337).

b). Sait Paşa, babasının valiliği zamanında her işe karışır, bir çok keyfi hareketlerde bulunur, halkın ve yabancıların şikayetlerini celbeder. Saray bu şikayetlerin ardı arkasının kesilmediğini görünce İzmir'e merhum Menemencioğlu Rıfat Bey'i tahkike gönderir. Rıfat Bey'in verdiği rapor üzerine Kamil Paşa ile Mabeyn arasında cereyan eden şiddetli haberleşme trafiği. (Dursun,1994,36).

c). Yine rivayete göre Rıfat Bey raporunda Kamil Paşa'nın muameleatında hiçbir aykırılık bulunmadığını fakat Sait Paşa'nın keyfi icraatına göz yumduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine mabeyn-i hümayundan oğlunun terbiyesine ihtimam etmesi ve fena hareketlerine meydan vermemesi Kamil Paşa'dan sert bir dille istenmiş, Kamil Paşa da oğlunun sarayda aldığı terbiye ile bu hale geldiğini bildirdiğinden gazab-ı şahaneye uğraması.(Dursun,1994,36).

d). Kamil Paşa, oğlu Sait Paşa'nın İstanbul'a çağrılarak orada alıkonulmasından pek ziyade hiddetlenir. Oğlunun tekrar İzmir'e gönderilmesini saraya yazdıysa da bir netice alamaması. (Dursun,1994,36).

e). Kamil Paşa'nın İzmir'de bir takım hürriyetperverleri himaye etmesinden ve İstanbul'a karşı her hususta inkiyad etmeyerek, ara sıra bazı emirleri işga etmesinden dolayı hakkında sarayın güveni gittikçe azalmakta ve kendisinden hasıl olan şüpheler artması. (Dursun,1994,22).

Bu gibi sebeplerden dolayı 14 Ocak 1907 günü Kamil Paşa'nın görevinden azl edilerek tevkif edilip, Rodos'ta ikamete memur edilmesi yolunda irade çıkar. (Dursun,1994,22).⁴⁰ Sadrazam Avlonyalı Ferit Paşa, Kamil Paşa'nın Rodos'a menfaya gönderilmesi için eşkıya takip komutanı Kara Sait Paşa görevlendirir. Kendisinin Rodos'a ikamete memurluğunu haber alan Kamil Paşa, ertesi günü

³⁹ M.Kamil Dursun Sait Paşa'nın kayınbiraderi değil oğlu olduğunu ifade ediyor: "Kamil Paşa merhum her nedense bütün erkek çocukları içinde Yaver-i hazret-i Şehriyari olan oğlu Sait Paşa'yı sever ve ona karşı büyük bir zaaf duyarmış." (Dursun,1994,36).

⁴⁰ Saray, Kamil Paşa'nın Rodos'a sürgün edilmesiyle yetinmez aynı zamanda onun tevkif edilmesini de ister. (Dursun,1994,36; Huyugüzel,2004,212).

erken saatlerde İngiliz konsolosluğuna sığınır.(Dursun,1994,23).⁴¹ Konsolosluğun dokunulmazlığından istifade ederek epey bir süre orada kalır. Kamil Paşa'yı belediye reisi Sükkerizade Tevfik Paşa ile Manisa hakimi Haydar Molla'nın ziyaret etmesine izin verilir. İngiliz sefarethanesinin tavassutu üzerine Kamil Paşa'nın tevkifinden vazgeçilir. Paşa, İstanbul'da ikametine müsaade edildiğine dair aldığı garantiden sonra Alman gemisine binerek İstanbul'a hareket eder.⁴² İstanbul'a gelen Kamil Paşa Saraçhanebaşı'ndaki konağında ikamete memur edilir.⁴³ Paşa, İstanbul'daki konağında ikamete memur edildikten sonra yerine mabeyn katipliğinden yetişme Konya valisi Faik Bey İzmir valisi olarak atanır. (Dursun,1994,41).⁴⁴

b) Recep Paşa:

Trablusgarp vali ve kumandanıdır. Dört yıl bu görevde kaldıktan sonra İttihat ve Terakki tarafından İstanbul'a getirilip 7 Ağustos 1908 günü Harbiye Nazırı yapılır. II.Abdülhamit'in Trablusgarp ve Fizan'a menfaya gönderdiği bir çok kişiyi korumuştur. Çeşitli bahaneler bularak onların gerçek sürgün yerleri olan Fizan'a gitmelerini engelleyerek Trablusgarp'ta kalmalarını sağlar.⁴⁵ Hatta Şeref Kurbanları adı verilen yetmiş yedi sürgünden bir kısmının da kaçması yardım etmiştir. Trablusgarp vali ve kumandanyken yardım ettiği kişilerden biri İstanbullu Mehmet Esat Efendi'dir. Mehmet Esat Efendi, Recep Paşa'nın bu yardımını "2 Şubat 1321 tarihinde Trablusgarp'a sevk olundum. Cenab-ı Hak mekanını cennet

⁴¹ Ömer Faruk Huyugüzel, M.Kamil Dursun'un dediğinin tersine İngiliz konsolosluğuna değil de Fransız konsolosluğuna sığındığını ifade ediyor.(Huyugüzel,2000,338).

⁴² O gün İzmir'de bulunan bütün konsoloslar merasim elbiselerini giymiş ve nişanlarını takmış oldukları halde İngiliz konsolosluğuna gitmişler ve Kamil Paşa'yı aralarına alarak Kordon'a kadar gitmişlerdir. Paşa orada hazır bulunan İngiliz ve Türk bayraklarını çekmiş bir motorla Alman vapuruna ulaşıncaya kadar konsoloslar rıhtımdan ayrılmamışlardır. Daha evvel tertibat alındığından bu hadisenin vukuu zamanında Kordon'da hiç kimse bulundurulmamıştır.(Dursun,1994,37).

⁴³ Mehmet Kamil Paşa ilki, İkinci Meşrutiyet'in ilanından önce(1907), diğeri ilanından sonra(1912) olmak üzere iki defa daha sadret makamına gelir.(Dursun,1994,23;Keskin,1989,73).

⁴⁴ Kamil Paşa valilik yaptığı yıllarda sadece hürriyet taraftarlarına yardım etmekle kalmamış aynı zamanda elinden geldiği kadar valisi olduğu İzmir'in inarına da katkılar sağlamıştır:

İzmir'e Eşrefpaşa Hastanesi'ni kazandıran, Çukurçeşme'yi Hatay Caddesi'ne bağlayan Kamil Paşa caddesini açan ve bu caddede inşa ettirdiği evlere Girit göçmenlerini yerleştiren Mehmet Kamil Paşa'dır.Paşa, yarıca Alsancak-Darağacı-Karşıyaka sahil yolunu yaptırmış, Mithat Paşa'nın projesini hazırlattığı İzmir Tramvaylarının işletmeye konulmasını sağlamıştır"(Keskin,1989,71).

⁴⁵ Mehmet Esat Efendi gibi kişilerin resmi sürgün yeri Fizan olmasına rağmen çeşitli bahaneler bularak onların daha uzaktaki Fizan'a gitmeden Trablusgarp'ta kalmalarını sağlar. (Albayrak,1996,129).

etsin, Harbiye Nazır-ı esbakı Recep Paşa merhum Trablusgarp valisi ve kumandanı ve mazlûmînin hâmi-i yegânesi idi. Binaenaleyh dâilerinin mazlumiyetini anlayarak bil’l-muhabere Trablusgarp’ta alıkoydu. Bu vech ile iki buçuk seneyi mütecaviz Afrika’nın bu belde-i haresinde ikmal-i çile-i hayat ederek meşrutiyetin ilanı üzerine Dersaadet’e geldim” sözleriyle ifade ediyor.(Albayrak,1996,130).

Recep Paşa’nın mahiyetindeki menfîler arasında Ahmet Ferit Tek ile Yusuf Akçura da vardır. Ahmet Ferit, arkadaşı Yusuf Akçura ile birlikte Paris’e kaçarak orada Ecole des Sciences Politiques’te okuma fikrini başyaver Şevket Bey’e açar. Şevket Bey durumu Recep Paşa’ya iletir. Recep Paşa, kıymetini takdir ettiği bu gençlerin yetişmesini sağlamayı kendisine vatan borcu gördüğü için Şevket Bey’e, gençlere yardımcı olmasını söyler. Ahmet Ferit ve Yusuf Akçura, Şevket Bey’in temin ettiği bir vasıta ile önce Mısır’a buradan Malta’yı aşarak Paris’e ulaşırlar. (Emre,1960,73).⁴⁶

Bu kaçış sırasında Yusuf Akçura ve Ahmet Ferit’in yanında Trablusgarp valisi Recep Paşa’nın yaveri Şevket Bey’in kızı -aynı zamanda Ahmet Ferit’in nişanlısı- Müfide Hanım da vardır. (Emre,1960,73). Önce Trablusgarp valisi Recep Paşa’nın sonra İzmir valisi Kamil Paşa’nın yardımlarını gören bir kişi de Mehmet Şeref Aykut’tur. Mehmet Şeref, 1896 yılında tutuklanır. 1897’de Trablusgarp’a sürgün edilir. Trablusgarp’ta bir müddet kaldıktan sonra vali Recep Paşa’dan kalan menfa günlerini İzmir’de geçirmesi için yardımcı olmasını ister. Önce şüphyle karşılanan bu istek, ilerleyen günlerde kabul görür:

“Daha mahkumiyetimin bitmesine altı yıl vardı. Recep Paşa’dan sürgün sürem kalanının İzmir’de geçmesi için yardım rica edecektim. O olmazsa buradaki serbest sürgün imkanlarını arayacaktım. Recep Paşa’ya uzun bir mektup yazarak arzumu açıkladım. Tahmin ettiğimden kısa zaman bir zaman içinde beni çağırıldı. Sürgün yerimin resmen İzmir’e nakli zaptiye nezaretini şüphelendirebilirdi. Makam salahiyetini kullanarak bana üç ay izin verecekti. Bu mürur tezkeresi ile İzmir’e gidecektim. Vali Kamil Paşa’ya da tavsiye mektubu yazacaktı. Basiretli, dikkatli olacaktım. Açıkta açıkça hadise yaratmadığım müddetçe kimse beni

⁴⁶ “1899 yılında Yusuf Akçura ile Ahmet Ferit, tahsil amacıyla, Şevki Bey’in de yardımıyla Avrupa’ya geçerek Paris’e ulaşırlar.” (Temir,1987,28); Muharrem Feyzi Tokay ise bu kaçma olayını farklı bir şekilde ifade ediyor: “Trablusgarp limanına müsait havalarda İtalyan küçük gemileri ve İngiliz bandralı Maltız kayıkları sık sık geliyorlardı. Kapitülasyonlar dolayısıyla bu ecnebi gemiler mahalli zabıta tarafından sıkı kontrol altında tutulamıyordu. Bu vaziyetten istifade ederek Yusuf Akçura ile arkadaşı bir Maltız kayığına gizlice binerek Trablusgarp’tan ayrılmışlar ve Avrupa’nın karasına çıktuktan sonra doğruca Paris’in yolunu tutmuşlardır.” (Tokay,1944,39).

yakalayıp Fizan'a geri dön diyemezdi. Gözyaşları içinde bu mübarek askerin ellerine sarıldım ve minnetle öptüm.” (Kutay,1985,71).⁴⁷

Burada çok enteresan bir durum olur. Kendisi de bir menfi olan Abdülhalim Memduh, başka bir menfiye yardım eder. Abdülhalim Memduh'un bu yardımını Mehmet Şeref'in -aynı zamanda kendisinin de memleketi olan- İzmir'de rahat etmesi için yazdığı tavsiye mektubudur:

“Abdülhalim Memduh, Recep Paşa'nın şekl-i izni ile İzmir'e gidebilmem imkanının belirmesi üzerine bana, daha sonra en aziz dostlarım arasında yer alan İzmir'in hürriyetçi münevverlerine tavsiye mektupları yazmaya başladı.” (Kutay,1985,72).⁴⁸

Trablusgarp valisi Recep Paşa'nın izniyle üç aylığına İzmir'e gelir. Fakat üç aylık süre dolmasına rağmen Trablusgarp'a dönmez. İzmir'de Hizmet gazetesinde yazmaya başlar.⁴⁹

Recep Paşa'nın Trablusgarp'ta yardım ettiği tanınmış menfilere biri de Abdullah Cevdet'tir. Abdullah Cevdet, Adapazarı'nda çalışırken tutuklanır. Kırkbeş gün zaptiye karakolunda kalır.⁵⁰ Hakkında verilmiş olan Meclis-i Vükela ve Ferik Reşit Paşa Divan-ı Harbi kararı gereğince 21 Aralık 1311/10 Ocak 1896 tarihinde Trablusgarp'a sürülür.(Hanioglu,1981,29). Trablusgarp'a gelir gelmez, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Trablusgarp fevkalade kumandanı Recep Paşa'nın yaveri Şevket Bey tarafından kurulan yedi numaralı grubunda çalışmaya başlar.

⁴⁷ “Sürgün yerine erişen pervasız cesaret şöhreti, Trablusgarp valisi Recep Paşa'nın kendisi ile konuşması ve bu dürüst, vatanperver askerin muhatabının tertemiz hislerini takdir etmesi, bazılarının başardığı Avrupa'ya kaçma imkanını Şeref'e de temin etmiş, fakat o daha emin ve rahat çalışabileceği bir vatan beldesi olarak İzmir'i tercih etmiştir. Fizan'dan ayrılmasına göz yumulan gayr-i resmi kaçak olarak.” (Kutay,1985,11); “Mihri Belli, Mehmet Şeref'in İzmir'e gidişini şu şekilde yorumluyor:

“Fizan paşası halden anlayan bir adam. Gözetim gevşektir. Sürgün gelenlerin çoğu yolunu bulup Avrupa'ya kaçmaktadır. Paşa, Şeref Bey'e ‘Sen de kaçmaya kalkışma, ben senin İzmir'e naklini sağlayacağım’ der ve sözünü de tutar.”(Belli,1989,48).

⁴⁸ Recep Paşa'nın yardımda bulunduğu menfilere biri de Ali Rıza Seyfi'dir. O da Trablusgarp'a sürgün olarak gönderilmiştir. O da Recep Paşa'nın yardımı sayesinde menfasından gününden önce dönem şansını yakalar.(Ergün,1937,456).

⁴⁹ Mehmet Şeref'in yarı kaçak olarak geldiği İzmir'de çeşitli gazetelerde yazarlık yaparken nasıl Yıldız Sarayı'nın dikkatini çektiğini ve bu işten vali Kamil Paşa sayesinde kurtulduğunu önceki bölümlerde [Kamil Paşa bölümünde] ifade etmişim.

⁵⁰ “1892'den beri birkaç defa şüpheli sayılarak tazyiklere maruz kalmış ve Tıbbiye zindanını boylamış olan Doktor Arapkirli Abdullah Cevdet Bey de Gülhane'de tevkif edilmiş, kırk beş gün tazyik ve zaptiye kapısında mahrumiyetlerle tazip edildikten sonra o da Şeref Kurbanları arasına katılmıştı.”(Ağababa, 2007,195).

Buradan, Mizan ve Meşveret dergilerine “Bir Kürt” takma adıyla yazılar gönderir.(Aksoy,2008,214).⁵¹

c) Halil Rıfat Paşa:

İzmir valiliği yapmış özgürlükçü ve hürriyetperver paşalardan biri de Halil Rıfat Paşa’dır. Hatta Halil Rıfat Paşa [1885-1886 ve 1889-1891 arası olmak üzere] iki kez İzmir valiliğinde bulunmuştur. İzmir’in Kıbrıslı Mehmet Kamil Paşa’dan önceki valilerindedir. Valiliği döneminde İzmir İdadisi, Karantina’daki askeri hastane onun eserleri arasındadır. Çevredeki bataklıklar onun zamanında kurutulmuş, günümüzde adını taşıyan Halil Rıfat Paşa Caddesi’ni gene Halil Rıfat Paşa açmıştır. (Keskin,1989,61). Bayraklı-Bornova karayolu bağlantısı, Gediz’in yatağının değiştirilerek körfezin batısına aktılmaya başlanması, Aydın demiryolu fermanının imzalatılması Halil Rıfat paşa’nın hizmetleri arasındadır (Keskin,1989,62). Halit Ziya, Halil Rıfat Paşa’nın fikir hürriyetine büyük önem verdiğini ve münevverleri koruduğunu ifade ediyor:

“Geniş ve özgür inanç ve düşünceleri, bayındırlığa yönelik çalışmalarıyla vilayette kısa zamanda bir uyanıklık ve canlılık yaratan bu yeni İzmir valisi, gelişmeye elverişli her çeşitten yeteneklerin ve kültür elemanlarının da kendiliğinden gelen bir koruyucusu idi.”(Uşaklıgil,1987,206).

Kamil Paşa gibi Halil Rıfat Paşa da görev yeri olan İzmir’den ayrıldıktan sonra minnetle anılır:

“İki kez ilin [İzmir] valiliğinde bulunan Halil Rıfat Paşa’yı İzmir’de derin minnet duygusu ve teşekkür duygusuyla anmayan kimse yoktur. Şehrin ve yakın dolaylarının taşı, toprağı bile hep iyilikle ve yararlarla dolu işlerin anısını saklar. Öfke ve şiddetli davranıştan çok yaradılışının iyilik ve cömertlik dolu yumuşaklığından doğan bir saygınlıkla donanmış bu vezirin özellikle bayındırlık alanında yaptıkları hem İzmir ilini hem İzmir kentini ne güzel yollara kavuşturmuştu. O, halkın gönül yollarını açmasını da herkesten çok ve iyi bilirdi. Bilirdi demek belki doğru olmaz; bütün kişiliğinden taşan öyle bir karakter yüceliği vardı ki onu, hele yakından görüp tanıyanlar için, sevmemek elde değildi. Bir gün gazetemizin imtiyaz sahibi Şerif Efendi, çıldırmış bir halde, göğsünü ne zamandan beri kemirmekte olan korkunç bir kanser hastalığının acılarını bile unutarak koşup geldi bizi buldu:

⁵¹ Abdullah Cevdet, “Bir Kürt” müstearını, 1910 yılında Demokratların çıkarmaya başladıkları Türkiye gazetesindeki yazılarında da kullanır. (Kaygusuz,2002,61).

-Gazeteye padişah başlılarda bulunmuş! Makineler, harfler, sahiplerine armağanlar.

İnanmadık. Sonra anlaşıldı ki kalem ve düşünce adamlarına da gazetecilik-kollayıcılık yapan İzmir valisinin önerisi üzerineymiş.”(Uşaklıgil,1987,289). Halil Rıfat Paşa, ikinci defa atandığı İzmir valiliği görevini ifâ ettikten sonra 21 Ağustos 1891 günü Dahiliye Nazırlığı'na atanır.(Keskin,1989,61).

d) Nazım Paşa:

Sürgünlere yardım eden bir diğer kişi de Nazım Paşa'dır. Nazım Paşa, Osmanlı Ordusu'na Birinci Balkan Savaşı'nda komutanlık etmiştir. Nazım Paşa aynı zamanda Ermenekli Hasan Rüştü'yü İzmir'e sürgün gönderen Paşa'dır. Ermenekli Hasan Rüştü İstanbul'dan ayrılırken kendisini İzmir menfasına gönderen Nazım Paşa'ya uğrayarak ondan, İzmir valisi Kıbrıslı Kamil Paşa'ya yazılmış ve kendisini öven bir tavsiye mektubunu da yanına alır. Sonra bu mektubu İzmir'e varınca Kamil Paşa'ya verir:

“Zaptiye Nazırı Nazım Paşa beni, resmi olarak İzmir'e sürdükten sonra hususi olarak Vali Kamil Paşa'ya hakkımda bir tavsiye himayenâmesi yazmıştı. Ben bunu bilmediğimden o sürgünlüğümden dolayı Nazım Paşa'ya muğber idim. Fakat yaşım ilerledikçe, aradan zaman geçtikçe, o Nazım Paşa'nın beni kurtarmak emelini göstermiş olduğu zannını hâsıl etti. Nazım Paşa şairlikte hususi kudret sahibi idi. Birçok kimseleri de kurtarmış olduğunu işittim. Nazım Paşa hakkında, padişaha hainlik edenlere müsaadekar bulunuyor, diye jurnal verilip vaktiyle Şam'a gönderilmesinden sonra, Bâb-ı Zaptiye'nin istibdat ve zulmü şiddetlenmişti. Nazım Paşa sağlam olarak işittiğime göre Namık Kemal merhumun âlem-i ab arkadaşlarındanmış.”(Yücebaş,1978,135).

Ne gariptir ki Nazım Paşa, bir zamanlar kendisine tavsiye mektubu yazdığı Kıbrıslı Kamil Paşa ve onun kurduğu hükümete karşı İttihat ve Terakki tarafından düzenlenen Bab-ı Ali Baskını'nın yapıldığı gün, 23 Ocak 1913 günü, vurularak öldürülür.

Kaynaklar

AĞABABA, Ali Fahri.(2007). Şeref Kurbanları, Çatı Yayınları, İstanbul

AKSOY, A. Şefik(2008). İttihat ve Terakki, Nokta Yayınları, İstanbul

ALBAYRAK, Sadık(1996). Son Devir Osmanlı Uleması, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, C.III, TRP Limited Şirketi, İstanbul

Ali KEMAL(1985). Ömrüm, [Hazırlayan:Zeki Kunalalp], İsis Matbaacılık, İstanbul

AYKUT, Mehmet Şeref(1934), “İzmir’de İlk Fikir Hareketleri”, Anadolu Mecmuası, Haziran 1934, N:5877, ss. 11

Başbakanlık Osmanlı Arşivi(1317/1901), Sicil-i Ahval Defteri, Defter No:183/39, s. 29

BELLİ, Mihri(1989). Mihri Belli’nin Anıları-İnsanlar Tanıdım, Milliyet Yayınları, İstanbul

BİRİNCİ, Ali(2001-A). Tarih Uğrunda, Dergah Yayınları, İstanbul

BİRİNCİ, Ali(2001-B). Tarihin Gölgesinde, Dergah Yayınları, İstanbul

BİRSEL, Salah(2002). Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu, Sel Yayıncılık, İstanbul

BORAK, Sadi(1982). Halikarnas Balıkcısı ve Bir Duruşmanın Öyküsü, Bilgi Yayınları, Ankara

DURSUN, M.Kamil(1944). “İzmir’e Ait Hatıralar”, Anadolu Mecmuası, Haziran 1944, N:9633, ss. 7

DURSUN, M.Kamil(1994).İzmir Hatıraları, [Haz:Ünal Şenel], Akademi Kitabevi, İzmir

DÜRÜST, M. Kamil(1981). “Magosa ve Namık Kemal”, Türkiye Turing Otomobil Kurumu Belleteni, N:67-346, ss. 4

EBCİOĞLU, Hikmet Münir(1943). Kendi Yazılarıyla Refik Halit, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul

EBUZZİYA Tevfik(2006). Yeni Osmanlılar Tarihi, [Hazırlayan:Şemsettin Kutlu], Pegasus Yayınları, İstanbul

EMRE, Ahmet Cevat(1960). İki Neslin Tarihi, Hilmi Kitabevi, İstanbul

ERGÜN, Sadettin Nüzhet(1937). Türk Şairleri, C.I, Suhulet Kütüphanesi, İstanbul

GÜNEY, Yılmaz(1997). İnsan-Militan ve Sanatçı Yılmaz Güney, Güney Film Yayıncılık, İstanbul

HANİOĞLU, M. Şükrü(1981). Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi, Üçdal Neşriyat, İstanbul

HUYUGÜZEL, Ömer Faruk(2000). İzmir Fikir ve Sanat Adamları, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

HUYUGÜZEL, Ömer Faruk(2004). İzmir’de Edebiyat ve Fikir Hareketleri Üzerine Araştırmalar, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir

İNAL, İbnü'l-Emin Mahmut Kemal(1988). Son Asır Türk Şairleri, C.II, Dergah Yayınları, İstanbul

KABAAĞAÇLI, Cevat Şakir[Hüseyin Kenan](1341/1925), “Hapishanede İdama Mahkum Olanlar Bile Bile Asılmağa Nasıl Giderler?”, Resimli Hafta, 13 Nisan 1341, N:35, ss. 6

KARAY, Refik Halit(1999). Deli, İnkılap Yayınları, İstanbul

KAYGUSUZ, Bezmi Nusret(2002). Bir Roman Gibi İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir

KESKİN, Mehmet Ali(1989). İzmir Valileri, Karınca Matbaacılık, İzmir

KUTAY, Cemal(1985). Üç Devirde Mehmet Şeref Aykut, Teknografik Matbaacılık, İstanbul

MİTHAT, Ali Haydar(1946). Hatıralarım, [1872-1946], Mithat Akçit Yayınları, İstanbul

MÜMTAZ Semih S(1948), “Şair Eşref ve Kamil Paşa”, Aydede, 16 Ekim 1948, N:91, ss. 2

ORTAÇ, Yusuf Ziya(1966). Bizim Yokuş, Akbaba Yayınları, İstanbul

ÖZSARI, Mustafa(2007). Müstecabizade İsmet, 3F Yayınevi, İstanbul

ÖZTÜRK, Hasan(2001). “Jön Türklük Davasında Cezasına Müstahak Olmayan Bir Sürgün”, Liberal Düşünce Dergisi, Bahar-2001, N:22, ss. 6

SİLİSTRE, Güniz. “Hüseyin Rıfat Işıl-Ölümlerle Mülâkatlarım,” Danışman: Doç. Dr. Ömer Faruk Huyugüzel, Ege Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Lisans Tezi, Tez No:169, İzmir-1988

SOLOK, Cevdet Kudret(1998). Türk Edebiyatında Hikaye ve Roman, İnkılap Yayınları, C.II, İstanbul

SÜLKER, Kemal(1986). Savaş Yıllarında Bir Sürgün, Çağdaş Yayınları, İstanbul-1986

TEMİR, Ahmet(1987). Yusuf Akçura, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara

TOKAY, Muharrem Feyzi(1944). Yusuf Akçura, Hayatı ve Eserleri, İstanbul

UŞAKLIGİL, Halit Ziya(1987). Kırk Yıl, İnkılap Kitabevi, İstanbul

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı(1999). Karesi Meşahiri, [Hazırlayan: Mehmet Sarı], Balıkesir

YAVSI, Suud(1941). “Müstecabizade İsmet”, Kaynak Mecmuası, Temmuz 1941, N:102-103, ss. 533

YÜCEBAŞ, Hilmi(1978). Şair Eşref, Gül Matbaası, İstanbul